

SVETIŠTE (*AUGUSTEUM*) U ONEU (*ONEUM*)?

NENAD CAMBI
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 726.1(497.5 Omiš);73.032.7:930.27
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1996-11-19
Received

Iznad današnjeg Omiša, na položaju gdje je nekoć bio smješten ilirsko-rimski *Oneum* već je davno pronađen natpis koji nije bio točno interpretiran, a uskoro je i zaboravljen. Kad je bio nedavno ponovo otkriven i okrenut, zapaženo je da je natpis na obje strane i da je neobično važan, jer pokazuje da je posvećen Augustu i Romi. U blizini je otkrivena i glava cara Tiberija. Iako je glava oštećena na najbitnijem mjestu za njezinu uspješnu interpretaciju, ipak je ona po svojoj prilici pripadala tipu Berlin-Napoli-Sorrento. Glava i natpis pripadali su po svoj prilici jednom svetištu, posvećenom carevima i Romi (*augusteum*).

Na dosta strmim padinama iznad Omiša, na položaju na kojem se po svoj prilici nalazilo ilirsko naselje, kasniji rimski *Oneum*, bio je već davno otkriven jedan natpis. Unatoč svoje neprijeporne vrijednosti i važnosti bio je brzo zaboravljen,¹ a kad mu se ponovno ušlo u trag odmah je objavljen, zatim i pravilno interpretiran.² U neposrednoj blizini otkriven je nedavno još jedan važan nalaz: mramorna rimska glava velikih dimenzija. Nedvojbeno je da su ta dva nalaza u međusobnoj vezi.

Ovdje će prije svega biti riječi o glavi, premda je ona već bila objavljena i dobro pripisana rimskom caru Tiberiju.³ Međutim, time se ipak ne iscrpljuju sve mogućnosti za nešto točnije povijesno i umjetničko vrednovanje glave, zatim i rekonstrukciju povijesnih i drugih prilika u našim krajevima na početku rimskog carstva, osobito u svezi s gore spomenutim natpisom. To je tim potrebnije što je

¹ F. BULIĆ, 1908, 5 i d.; ISTI, 1911, 69. Bulićevo čitanje je skroz pogrešno, jer je pošao krivim tragom.

² A. NOVAKOVIĆ, 1991, 129 i d.; V. GOTOVAC, 1991-92, 53 i d. Tab. I-III.

³ A. NOVAKOVIĆ, 1991, 134 i d., sa sl.

rad izišao u razmjerno slabo dostupnom časopisu, osobito međunarodnoj znanstvenoj javnosti.⁴ I to je razlog ovom članku.

Prije svega valja se osvrnuti na Tiberijevu glavu (T. I., II., I) koju je pronašao Joško Baučić na svojoj zemlji, a potom je poklonio Muzeju grada Omiša, gdje se i danas čuva.⁵ Po zaobljenom nasadu koji se nastavljao ispod vrata jasno je da se glava nasađivala na torzo, a to znači da je pripadala cijelom kipu, kao što je često bio slučaj kod carskih statua.⁶ Ukupna visina s nasadom i vratom je 0,44 m, visina glave 0,29 m, a širina lica 0,18 m. Glava je bila izrađena od vrlo finoga mramora čije podrijetlo makroskopski nije moguće odrediti. Patina je sivkasta, a na lomu mramor je izrazito bijel s osrednje krupnim kristalićima. Velika je šteta što je glava na jednom mjestu dosta oštećena. Oštećenje zahvaća približno 1/5 čitave površine, a ono što je još lošije jest da se oštećenje nalazi na licu. Praktički nema čitavog čela, lijevog oka, dijela tjemena te nosa. Na lijevoj strani oštećenje se dogodilo jednim udarcem, a dio se kao posljedica toga odlomio po veni. Drugi udarac kip je dobio iznad desnog oka. Taj je udarac načinio udubljenje. Iako ima još manjih oštećenja, ostali dijelovi su prilično dobro očuvani, čak je i fino izglađena i površina inkarnata. Nema dvojbe da je glava namjerno oštećena, o čemu će još biti riječi.

Nadnaravna veličina glave, njezine dimenzije naime prelaze uobičajene ljudske za oko 1/4, što nedvojbeno upućuje da je pripadala nekom značajnom kipu. Iako ima i većih carskih glava koje spadaju među gigantske kipove,⁷ ipak i ovakve dimenzije D. Kreikenbom ubraja u goleme kipove i pridaje im posebno značenje.⁸ Međutim, upravo visina nešto manje od 30 cm je svojstvena za carske kipove iz naših krajeva.⁹

Unatoč oštećenjima dobro je vidljivo da glava ima vrlo jasne fizionomijske karakteristike. Gornji dio glave pokazuje široki gljivasti oblik. On je znatno širi od lica koje se postupno sužuje do razmjerno izdužene i šiljate brade. U posebne pojedinosti mogli bismo ubrojiti još: upale sljepoočnice, jako naglašene lične kosti koje se naziru ispod kose u smjeru ušiju, upali obrazi, duboke labio-nazalne bore koje dosižu samo do gornje usne, zatim mala usta i tanke usne. Posebno karakteristična pojedinost fizionomije je kratka bora uz kutove gornje usne koja malo zakriva krajeve i gornje i donje usne. Fizionomijski specifična je pojedinost i to što je dio lica između gornje usne i korijena nosa lagano zakošen prema unutra.

⁴ Nedostaju slike cara iz profila i sa stražnje strane, što je standard prigodom objave jednoga portreta. To je, naime, neophodno za njegovo uspješno vrednovanje portreta.

⁵ Usp. A. NOVAKOVIĆ, 1991, 134.

⁶ Rimski kipovi su se vrlo često izrađivali u komadima. Time se smanjivala mogućnost loma najosjetljivijih dijelova (vrat, ekstremiteti i dr.), osobito prigodom prijenosa. Kako su se carski kipovi iz centara produkcije uvozili u razne krajeve antičkoga svijeta, transport je bio mnogo jednostavniji kad se kip prenosio u dijelovima. Međutim, to nije uvijek bio slučaj. Takve nasade vidi na brojnim kipovima N. CAMBI, 1991, sl. 17, 20, 24 i dr.

⁷ D. KREIKENBOM, 1992, 3 i d. (definicija golemoga portreta). Veće su glave npr. portret Klaudija iz Carsula kod Perugie, D. KREIKENBOM, 1992, 158, br. III, 61, tab. 15, a koja je veća od 0,50 od brade do kose.

⁸ U katalogu toga djela ima glava koje su dimenzijama poput onih Tiberijeva portreta iz Omiša, kao što je August iz Nina, usp. D. KREIKENBOM, 1992, 163, tab. III, 15.

⁹ Veoma je veliki broj takvih statua. One su približno visoke između 2,20 i 2,40 m, što znači da znatno nadilaze ljudsku visinu.

Takve karakteristike fizionomije nedvojbeno upućuju na rimskog cara Tiberija (14.-37. godine). Takva atribucija je nedvojbeno, iako je glava, kao što je navedeno, dosta oštećena. To je već ispravno utvrdio A. Novaković.¹⁰ Tiberije je imao više tipova portreta koji su nastajali u dugom vremenskom razdoblju još od vremena kad ga je usinio August (godine 4.). dakle kad je imao punih 46 godina, do onih iz kasnijega perioda njegova života.¹¹ Najviše ih je, naravno, nastalo u vrijeme poslije uspona na prijestolje, a to znači od njegove 56. godine (rođen je godine 42. prije Krista) pa do pred smrt. Od šest poznatih ikonografskih tipova portreta upada u oči to što kod pet raspored pramenova na čelu iskazuje jasan utjecaj Augustove frizure. To pokazuje da su svi nastali još za Augustova života i vremena kad je Tiberije ponovno došao u carevu milost i postao potencijalni nasljednik.¹² Samo jedan od tih tipova nema izrazitu sličnost s Augustovim portretima.¹³ Na taj se način i frizurom pokušalo iskazati Tiberijevu sličnost s poočimom. Tiberijeve su frizure uzor i za neke kasnije.¹⁴ Portreti Tiberija nastali su praktički samo u doba njegova života, osim rijetkih iznimaka iz vremena Klaudija; dakle on nije uživao takvu popularnost da bi se njegovi likovi izrađivali i posthumno kao što je to bio slučaj s njegovim prethodnikom.¹⁵

Više je razloga zbog čega valja pretpostaviti da je ovaj portret nastao u doba poslije uspona na prijestolje, a to znači iza godine 14. Najvažniji među tim razlozima svakako su fizionomijske pojedinosti koje nedvojbeno iskazuju znakove zreloga razdoblja života, a drugi je spomenuti natpis koji nam pouzdano nudi *terminus post quem* (o tome vidi kasnije u tekstu). Da bismo odredili tip Tiberijeva portreta kojem je pripadala glava iz Omiša, bilo bi nužno rekonstruirati raspored pramenova na čelu, ali pogled na sliku iz en face položaja, na žalost, odmah pokazuje da to nije moguće. Jedini način koji nije, doduše, baš siguran jest da se pokuša usporediti očuvane dijelove fizionomije omiškoga portreta s nekim drugim kojima su se spomenuti pramenovi očuvali. Takve glave su na primjer one u Palazzo Braschi u Rimu,¹⁶ Kopenhagenu¹⁷ i Veneciji.¹⁸ Sve te glave imaju karakteristično proširenu lubanju i suženo lice koje završava sa zašiljenom glavom te tipične pojedinosti gornje i donje usne. Iako Tiberije slične fizionomijske pojedinosti pokazuje i na drugim tipovima portreta, jer se radi o istoj osobi, one ipak nigdje nisu toliko naglašene kao na tipu koji se u literaturi obično naziva

¹⁰ A. NOVAKOVIĆ, 1991, 134 i d. Zahvaljujem kolegi A. Novakoviću što mi je dao navedene podatke i omogućio obradu skulpture.

¹¹ Čini se da portreti datiraju barem još iz srednjoaugustovskog doba, ali je pitanje je li neka od sačuvanih glava iz toga vremena. Usp. popis u D. BOSCHUNG, 1993, 56, bilj. 87.

¹² O tipovima Tiberijeva portreta usp. D. BOSCHUNG, 1993, 56, sl. 30 (La), 31 (Lb), 32 (Lc), 33 (Ld), 34 (Le). O ranijim tipovima usp. također i D. BOSCHUNG, 1990, (herausgegeben. E. Berger), 369, br. 252. (sa sl.).

¹³ D. BOSCHUNG, 1993, 56, sl. 35 (Lf).

¹⁴ To se osobito odnosi na Germanika i Druza Mladega. Usp. skice D. BOSCHUNG, 1993, 37-39, te 41-44.

¹⁵ D. BOSCHUNG, 1993, 56, bilj. 87.

¹⁶ K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, 13, br. 12, tab. 13, 14.

¹⁷ F. JOHANSEN, 1994, 118, br. 47.

¹⁸ G. TRAVERSARI, 1968, 37, br. 16 (sl. 16 a, b, c).

Berlin-Napoli-Sorrento.¹⁹ Nedvojbeno je da je taj tip nastao iza adopcije, jer pokazuje neke utjecaje Augustova oblikovanja frizure,²⁰ ali je nedvojbeno da se još dugo iskorištavao. Vjerojatno je da se zbog Tiberijeve izolacije mnogo kasnije i nisu stvarali novi tipovi portreta. Neprijeporno utvrđenih tipova Berlin-Napoli-Sorrento ima nešto manje od deset, ali je sigurno da barem još dvadesetak imaju takve odlike, samo s varijantama.²¹ Na taj način, iako ne posve pouzdano, ipak smo se približili vjerojatnom izvoru.

Što se stilske strane portreta tiče, valja kazati da on pokazuje tipične odlike portretistike postaugustovskoga ili još bolje tiberijevskoga doba. To je upravo onaj stil koji se nadovezuje na kasnije razdoblje Augustova vladanja, praktički još od doba Augustova portreta tipa Prima Porta koji je stilski rodoutemeljitelj čitavoga niza kasnijih portreta. Taj je tip utjecao i u modnom pogledu na kasnije Augustove portrete, a i nekih drugih ličnosti oko carskoga dvora, osobito pretendenta na tron.²² Među te osobe ubraja se, dakako, i sam Tiberije.

Ovaj portret, dakle, pripada jednom klasicističkom stilskom opredjeljenju kod kojega su ipak zastupljene fizionomijske odlike prikazane osobe. Model se može bez problema prepoznati, ali su njegove crte lica, koje bi svojim ranijim grubim realizmom mogle štetiti dostojanstvu osobe, znatno ublažene i svedene na opća mjesta. Ono što je u Augustovoj portretistici bilo svojstveno ranijem razdoblju (unutrašnje uzbuđenje) sasvim je nestalo i time je zapravo nastala još veća razlika nego samo idealističkim ublažavanjem. Te promjene se zapažaju u zadnjim desetljećima Augustova vladanja.²³ Tiberijevsko doba je samo logičan nastavak kasnoaugustovskih tendencija. Razlike koje se iskazuju u doba novoga cara su veća šablonizacija i akademizacija, ublažavanje plastičnosti, te uvođenje većeg grafizma i opće smirivanje. Karakteristično tome vremenu je paranje linija pri izradbi pramenova i detalja vlasi, onoga što je nekoć bilo plastički oblikovano. Pramenovi imaju izduženi listoliki oblik (poput lista vrbe) pokrivajući ravnomjerno zaobljenu lubanju. Takve karakteristike iskazuju mnoge Tiberijeve glave.²⁴ Stražnji dijelovi većine Tiberijevskih glava, pa i ove, nisu skladno završeni, što je dokaz izostajanja dovršenosti koja je ranije bila cijenjena vrlina umjetničkog stvaranja.²⁵ Tu je, dakle, primjetan ne samo visok stupanj šablonizacije nego i nemarnosti. Međutim, prednja strana u tom pogledu nije narušena, nego obrnuto, naglasak je, što je logično, stavljen upravo na taj dio glave. Tako se na licu može zapaziti vrlo rafinirano izrađena lična muskulatura u svim svojim reljefnim slojevima i površinama te plastična koštana struktura glave,

¹⁹ Na primjer tzv. "Posljednji tip" kojem ne pripada glava iz Louvre MA 1244, usp. K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, Beilage 16, c-d.

²⁰ Usp. D. BOSCHUNG, 1993, 56.

²¹ Usp. K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, 14.

²² O tome usp. U. HAUSMANN, 1981, 563 i d.; D. BOSCHUNG, 1993, 42 i d.

²³ O tome fenomenu usp. P. ZANKER, 1978, (sec. ed.), 44 i d.

²⁴ Npr. glava iz Rima u Museo Nazionale delle Terme (tip Berlin-Napoli-Sorrento) te Paris Louvre MA 1244, usp. K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, Beilage 13, 16 c-d.

²⁵ Takav je slučaj na jednoj Tiberijevoj glavi iz Ny Carlsberg Glyptotek, usp. F. JOHANSEN, 1994, sl. na 116. Omiška glava je odstraga bliža stanju doradenosti glave iz Rima, usp. K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, Beilage 13 b.

ali grafizam, u gore navedenom obliku, opaža se na ono malo sačuvane površine kose.

Na temelju gore kazanoga nedvojbeno proistječe da je to bio kvalitetan portret izrađen u skladu s tendencijama svojega doba i trenutka umjetničkog razvitka. On je čak i na većoj razini od mnogih glava Tiberija, pa čak i one poznate grupe iz Nina.

Glava iskazuje još jednu odliku carskih portreta. To je lagano nakrivljeni položaj na lijevo kao što je to uobičajeno u klasicističkoj i carskoj skulpturi.²⁶ Ne samo što nakrivljenje pokazuje vrat, nego se položaj odražava i na obliku muskulature (naglašenija bora na desnoj strani i nategnuta kosa također na desnoj), što uzrokuje pokret.

Ima još jedna zanimljiva pojedinost na ovom portretu. Naime, u središtu bjeloočnice izdubljeno je mjesto za šarenicu i zjenicu. Rupica je bila okrugla i očito je morla biti ispunjena nekim drugim materijalom, po svoj prilici staklenom pastom. U Tiberijevo doba nije bilo uobičajeno da se šarenica i zjenica uopće naznačavaju unutar bjeloočnice, a još manje da se taj detalj radi od drugoga materijala.²⁷ Pojedinosi unutrašnjosti oka su se oslikavali i ostaci su se često očuvali.²⁸ Za razliku od kamene plastike detalji oka su gotovo redovno bili prikazivani u bronci. U brončanoj plastici oko se naznačavalo i grebanjem²⁹ ili umetanjem detalja od drugoga materijala.³⁰ S druge strane kamena skulptura poznaje prikazivanje šarenica i zjenica tek od doba Hadrijana,³¹ a takav je način posjedovao plastički, grafički pa i koloristički učinak na gledatelja.³² Već su davno umjetnici shvatili da se u bronci umetanjem pojedinosti od drugog materijala može postići sjajne vizualne efekte.³³ Nije bio problem to prenijeti na grčku portretistiku u bronci kad se ona masovnije počela izrađivati od IV. st. prije Krista pa nadalje.³⁴ Slijedom toga helenistički portret je to mogao predati i rimskom.³⁵ Takav postupak morao je naći primjenu i u kamenoj plastici. U posebno načinjeni oval za cjelovito

²⁶ Pokret glave je posljedica patosa kako to pokazuju skulpture kasnoklasičnoga razdoblja. Iako patosa u doba Tiberija više nema, kao ni bilo kakve unutrašnje dinamike, taj pokret ipak odgovara klasicističkom likovnom iskazu time što pomaže ublažiti ukočenost idealizacije.

²⁷ Ipak na jednoj oštećenoj, ali s velikom vjerojatnošću Tiberiju pripisanoj glavi od bazalta, izdubljene su očne duplje da bi se mogao staviti umetak od staklene paste. Usp. K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, 15, br. 15, tab. 15.

²⁸ Ohla mrlja koja je bojani ostatak šarenice vidljivi su na bezbrojnim portretima. Samo kao primjer usp. Augustovu glavu iz Pariza, K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, Beilage 8 d-e ili Tiberija iz La Spezie, K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, Beilage 9a.

²⁹ Primjer grebanja toga detalja vidi na Tiberijevoj glavi iz Victoria and Albert muzeja u Londonu, usp. K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1985, 11, 11 a-b.

³⁰ Lijepi primjer izgleda takve brončane glave je primjer iz Copenhagena, usp. F. JOHANSEN, 1994, 112, br. 44.

³¹ O toj pojavi usp. M. WEGNER, 1956, 61, 72 je utvrdio na glavama cara Hadrijana, a na privatnim G. DALTRUP, 1958, 23 i bilj. 66, 71.

³² Po svoj prilici i ovakav način izradbe šarenica i zjenica imao je i kolorističke efekte, na taj su način bila zastupljena tri načina prikazivanja pojedinosti oka.

³³ Usp. na primjer vrlo poznati kip Aurige iz Delfa (R. LULLIES, 1956, Tab. 98-101).

³⁴ Usp. na primjer glavu Selcuka I Nikatora (G. M. A. RICHTER, 1984, 238, sl. 223).

³⁵ Usp. vrlo lijepu glavu iz doba Augusta u Copenhagenu, F. JOHANSEN, 1994, 112, br.

oko umetala se bjeloočnica, šarenica i zjenica prethodno izljeveni u jednom komadu od odgovarajuće staklene paste.³⁶ Iako ovakav način nema onu popularnost kao u bronci, ipak je bio poznat. Međutim, u slučaju omiškoga Tiberija nije bilo ubačeno čitavo oko nego samo detalj središta oka. Na takav način je staklena pasta kontrastirala s bijelim mramorom bjeloočnice. To je moglo biti čak i znatno efektivnije. Čudno je stoga što taj način nije češće upotrebljavan. Pregledavši brojne publikacije, a poznavajući uživo bezbrojne rimske portrete, ne samo iz Tiberijeva vremena, nisam našao sličnu tehniku pa se ovaj portret time izdvaja iz cijele mase serijskih kipova rimskoga carskog doba.

Međutim, valja kazati da ovaj postupak ipak nije nepoznat, osobito u kasnije vrijeme, iako je dosta rijedak. Na primjer takav se postupak javlja na jednom ženskom portretu iz druge polovice V. st.,³⁷ zatim na još jednoj ženskoj glavi,³⁸ te jednom muškom portretu, oba iz istoga doba.³⁹ Još se češće umeće samo zjenica, detalj, dakle, unutar šarenice. Takvi su primjeri glava u Parizu, iz kraja IV. ili ranoga V. st.,⁴⁰ pa na jednoj ženskoj glavi iz istoga vremena,⁴¹ a zatim na nešto kasnijoj ženskoj glavi,⁴² te na poznatoj porfirnoj (carskoj) glavi također iz Istanbula.⁴³

Sve gore navedeno upozorava da je ovakav način iskazivanja detalja oka bio poznat i da su ga umjetnici upotrebljavali, ali da je u I. st. izuzetno rijedak, gotovo unikatan. Takav postupak je nedvojbeno oživljavao portret, davao mu koloristički akcent u očima, ali je pojačavao transcendentalnost kojoj se, međutim, u I. st. nije težilo (za razliku od kasnijega doba), pa je to i razlog što će ga znatno radije upotrebljavati portretistika poznijega doba. Transcendentalan izraz je tada i mođni, i duhovni i stilski trend. Omiška glava dakle svjedoči da je postupak umetanja središta oka bio poznat i ranije.

O dataciji ove glave bit će riječi kasnije. Natpis koji je već spomenut, a koji je nađen u blizini pruža veliku pomoć za kronološko determiniranje i objašnjava mnoge okolnosti i karakter nalaza, pa je nužno njega prije obraditi.

Još početkom XX. st. don Frani Buliću bila je skrenuta pažnja na jedan natpis u Omišu, ali ovaj zbog kiše nije odčitao natpis kako valja. Poslije je natpis pao u zaborav, a onda ga je A. Novaković, ravnatelj Muzeja u Omišu, ponovno pronašao na zemlji pok. Ikana Mimice.⁴⁴ Riječ je o kamenom kvaderu visine 1,06, šir. 0,63, deblj. 0,58 m. Desna bočna strana u cijelosti je otučena, tako da širina nije pouzdano sigurna. Lijeva strana je bolje očuvana i glatka. I gornja površina je otučena, ali je ipak visina prilično sigurna. I gore i dolje kvader je imao ispupčeni okvir. Na prednjoj strani okvir je imao nisku stepenicu, pa još nižu stepenicu s

³⁶ Osim glave spomenute u bilj. 27 kao primjer navodim i glavu djevojke iz Salone (N. CAMBI, 1991, 107, kat br. 95, sl. 95). Oba primjerka nemaju stakleni umetak koji je propao kao i u najvećem broju drugih slučajeva.

³⁷ R. H. W. STICHEL, 1982, tab. XIX.

³⁸ ISTI, tab. XXVI.

³⁹ ISTI, tab. XXVII.

⁴⁰ ISTI, tab. XXX a.

⁴¹ ISTI, tab. XXXVII.

⁴² ISTI, tab. XXXVIII.

⁴³ ISTI, tab. XXXV.

⁴⁴ A. NOVAKOVIĆ, 1991, 129 i d.

koje počinje natpisna površina. Na stražnjoj strani je dolje bila samo neznatno profilirana traka. Ta strana je bila i daleko grublje obrađena. Natpis je nedavno uglavnom dobro pročitala i interpretirala V. Gotovac.⁴⁵ Na prednjoj se strani natpis sastoji od dva reda i unatoč oštećenju može se bez teškoće rekonstruirati (T. II., 2):

DIV/O AVG(usto) ET ROM(ae)
SACRV/M

Ova strana natpisa nedvojbeno potvrđuje da je ara bila posvećena rimskom caru Augustu, i to poslije njegove smrti, jer je *divus*, i još nekom što pokazuje veznik *et*. Imajući u vidu uobičajeno povezivanje Augusta i Rome, personificiranoga božanstva glavnog grada, sigurno je da je restitucija teksta točna. Na drugoj strani V. Gotovac je natpis odčitala (T. II., 3):

ARA/M GENI/O L
OC(i) / AVGVSTAM
.../LLICA VOL
<sacrarvit ili consacravit>

To čitanje je korektno i logično, ali ipak ne mora u cijelosti biti sasvim točno. Pouzdan je samo prvi redak. On, međutim, traži dodatak zadnjega neispisanog retka, tj. riječ *sacravit* ili *consecravit*.⁴⁶ Što se tiče drugoga retka nedvojbeno je da je ara pripadala i geniju. Iako je vjerojatno da je u natpisu riječ o Geniju loci, ipak valja kazati da je bilo i drugih genija (*Genius augusti*, *Genius populi romani* itd.), a svi bi oni mogli doći u obzir, čak bi možda i bolje pristajali uz državni karakter are i ličnost cara,⁴⁷ ali se teško mogu dovesti u sklad s očuvanim slovima natpisa i raspoloživim prostorom. *Genius loci* je genij zaštitnik mjesta, i on se također može povezivati uz službeni karakter ostaloga dijela natpisa.

Što se pak trećeg retka tiče, njega je još teže pravilno odčitati. Ono što je preostalo ne daje velike mogućnosti za odgonetavanje, ali tu bi se morao kriti onaj ili oni koji posvećuje aru.

Smisao je natpisa posveta Božanskom (umrlom) Augustu i božici Romi, a straga Geniju loci. Blizina nalaza are i glave Tiberija nedvosmisleno potvrđuje da su oni pripadali jednom jedinstvenom ansamblu. To je moglo biti svetište, hram ili javni prostor posvećen carevima i službenim božanstvima Romi i geniju (vjerojatno Oneuma). Nedvojbeno iz natpisa proistječe da je taj prostor nastao u doba cara Tiberija, a poslije smrti Augusta, ali glavna ličnost u tome je ipak umrli rodutemeljitelj carstva i Tiberijev poočim. Izgleda kao da Genij izvorno nije bio predviđen, što potvrđuje različito pismo stražnje strane are.⁴⁸ To pismo je ipak slično nekim Dolabellinim, osobito terminacijskim natpisima.⁴⁹ Međutim, posvetitelj natpisa sigurno nije bio Dolabella, namjesnik provincije kao što je to slučaj svetišta sličnog karaktera u Naroni (još neobjavljen). Posljednji redak, iako

⁴⁵ V. GOTOVAC, 1991-92, 53 i d.

⁴⁶ O tome usp. C. FAYER, 1976, *passim*. U Puli je na primjer hram, očuvan na forumu, posvećen Augustu i Romi, kako jasno svjedoči natpis.

⁴⁷ O Geniju u I. st. usp. H. KUNCKEL, 1974, 26 i d., 33 i d., 37 i d., itd.

⁴⁸ V. GOTOVAC, 1991-92, 59 drži da bi najpogodnija datacija bila prva polovica II. st.

⁴⁹ Usp. samo kao primjer D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1989, 449 i d., tab. XIII, 2 i XIV.

necjelovit, za sada je nerazrješiv. To pismo nije tako duboko rezano i nema tako oštre bridove, kao što je to slučaj sa slovima na prednjoj strani. Slova su, naime, šira, a žlijeb plići. Budući da su natpisi s kojima se ovaj uspoređuje datiraju u doba namjesnika Publija Kornelija Dolabelle, a to znači također iz Tiberijeva vremena, vjerojatnije je to da je stražnji natpis slijedio veoma brzo poslije onoga na prednjoj strani.

Ovaj natpis pokazuje, dakle, vrlo zanimljivu kultnu zajednicu careva, Rome i lokalnoga zaštitnika, što upućuje na čvrstu vezu države i naselja, sasvim sigurno ilirskoga postanja.

Nakon analize natpisa sad je jasno zbog čega je problem datacije, iako već načet, ostavljen za kasnije. Natpis na aru je pouzdano iz vremena Tiberija pa, ako je portret tvorio s njom cjelinu, tada je jasno da je nastao u doba kod je Tiberije aktualni vladar. Tip portreta Berlin-Napoli-Sorento, iako nastao još u doba Augusta, nastavlja se i dalje izrađivati, pa to nije zapreka da se datira kako je predloženo.

Vrlo je vjerojatno da je osim kipa Tiberija u svetištu stajao i kip Augusta, ali i još neki drugi. Uz te dvije ličnosti moguće da su tu bili još pretendenti na prijestolje. Ako je svetište nastalo u ranije doba toga cara, tada su najozbiljniji pretendenti Germanik i Druz Mlađi, a poslije njihove smrti Germanikovi sinovi Neron Cezar i Druz Cezar. U nekim drugim mjestima u antičkoj Dalmaciji bile su postavljene statue oba para, pa to ne bi bilo čudno ni ovdje.⁵⁰ S obzirom na natpis koji podsjeća na epigrafiku iz doba Dolabelle vjerojatnije je da je to bio prvi par jer je namjesnik otišao iz Dalmacije početkom dvadesetih godina, a to je doba dok su ova dvojica u igri za Tiberijevo prijestolje.⁵¹ Čini se da je na carskoj propagandi osobito radio Druz Mlađi kojega Tiberije šalje upravo u Dalmaciju da osvoji simpatije vojske i utire put svojoj vlasti.⁵² Stoga je lako moguće da je svetište i kip njegova oca i poočima nastao u doba između 17. i 20. godine kad on boravi u Dalmaciji s kraćim prekidom jer se morao vratiti u Rim na Germanikov sprovod.⁵³

U ovom trenutku, prije istraživanja na tom mjestu nije moguće pouzdano kazati kakav je to bio objekt ili ambijent u kojem su stajali ara i kipovi. Međutim, nema dvojbe da je ovdje riječ o pojavi koja je uočena već na više mjesta u Dalmaciji, a dakako i drugdje u rimskom svijetu, da se rade svetišta i carske statue u znak privrženosti Rimu. Nema dvojbe da su takva svetišta postojala ne samo u

⁵⁰ Glava Druza Mlađega nađena je u monu kod Osora (N. CAMBI, 1991, 61, kat. 34, sl. 34). Ovaj kip po svoj prilici je implicirao i postojanje i nekih drugih članova vladarske obitelji. Drugi prestolonasljednici iz toga doba nađeni su u Saloni (N. CAMBI, 1991, 59, kat. 29, 31, 60, tab. 30, sl. 32). U Akvileji se čuva glava Nerona Cezara iz zbirke Danieli, čije se mjesto nalaza ne zna, ali je moguće da je iz Dalmacije, kao i najveći dio zbirke iz koje potječe.

⁵¹ Dolabella odlazi iz Dalmacije godine 20. Usp. J. J. WILKES, 1969, 82, 442. Što se tiče dvojice prinčeva jedan je Tiberijev adoptivni sin (Germanik), inače sin njegova brata Druza Starijega, a drugi pravi sin. Tek u drugoj liniji po smrti prve dvojice dolaze djeca jednoga i drugoga, osobito Neron Cezar i Druz Cezar, Germanikovi sinovi.

⁵² TACIT, *Anali* 2, 44.

⁵³ TACIT, *Anali* 3, 7.

većim gradovima kao što su Salona,⁵⁴ Naronna,⁵⁵ Jader,⁵⁶ Issa⁵⁷ itd., nego i u znatno manjima kao što su Apsorus,⁵⁸ Arba,⁵⁹ Aenona,⁶⁰ a vjerojatno i Oncum. O tome do sada nije bilo nikakvih saznanja. Bilo je sigurno, u to se ne smije sumnjati, još mnogo mjesta u kojima je postojalo takvih svjedočanstava privrženosti carevima i rimskoj državi.

Na temelju svega iznesenog bilo bi neobično važno i korisno istraživanje na lokalitetu u selu Baučićima poviše Omiša, gdje je bio smješten Oncum. Sasvim je sigurno da bismo dobili ne samo nove statue nego i saznanja o izgledu, karakteru i funkciji objekta u kojemu su se nalazili. Stoga bi takva istraživanja bila više nego preporučljiva, tim više što se lokacija nalazi na slobodnom terenu. Glava Tiberija pokazuje, kao i većina drugih carskih statua, nasilno i namjerno sakaćenje, što je nedvojbeno znak da su se u doba kasne antike namjerno uništavali takvi kipovi i svetišta. To bi bilo dobro ispitati s povijesne, sociološke i vjerske strane. Šteta je samo što, osim u Naroni, ni jedno drugo svetište nije stručno iskopano.

LITERATURA:

- BOSCHUNG, D., 1990. - *Antike Kunstwerke der Sammlung Ludwig*, 3, Skulpturen, (herausgegeben. E. Berger) Mainz.
- BOSCHUNG, D., 1993. - Die Bildnistypen der iulisch-claudischen Kaiserfamilie: ein kritischer Forschungsbericht, *JRA*, 6.
- BULIĆ, F., 1908. - Iscrizione del legatus Aug. pr. pr. P. Anteius Rufus trovata a Oneum (Omiš, Almissa), *BASD*, 31.
- BULIĆ, F., 1911. - Trovamenti antichi a Oneum (Omiš, Almissa), *BASD*, 34.
- CAMBI, N., 1991. - *Antički portret u Hrvatskoj*, Zagreb.
- DALTROP, G., 1958. - *Die stadtrömischen männlichen Privatbildnisse trajanischer und hadrianischer Zeit*, Münster.
- FAYER, C., 1976. - *Il culto della dea Roma*. Origine e diffusione nell' Impero. Pescara.

⁵⁴ Bezbrojni carski likovi iz Salone su pouzdan dokaz, osobito glave djece Nerona Cezara i Druza Cezara (usp. bilj. 50).

⁵⁵ Naronna je već prije dala carskih kipova (glave Livije, usp. N. CAMBI, 1991, 56, kat. br. 24, sl. 24 i Vespazijana, usp. N. CAMBI, 1991, 74, kat. br. 50, sl. 52). Najkompletniji niz takvih statua nađen je tijekom godine 1995. i 1996., ali, na žalost, bez glava.

⁵⁶ Iako u Jaderu nije pronađena ni jedna jedina carska statua, ipak je nedvojbeno da je kao i u drugim gradovima morala postojati takva skupina carskih likova.

⁵⁷ U Issi su nađeni portreti Vespazijana (N. CAMBI, 1991, 73, kat. br. 49, sl. 51) te palimpsest portret Trajana izrađenoga od Domicijanove glave (N. CAMBI, 1991, 81, kat. br. 57, sl. 59), ali u Muzeju u Visu čuva se i cijeli niz kipova bez glave koji očito pripadaju carevima.

⁵⁸ Osim već spomenutoga portreta Druza Mlađega u Osoru je nađena i glava Augusta, tzv. akcijskoga tipa (N. CAMBI, 1991, 48, kat. br. 17, sl. 17), a u osorskom muzeju čuva se mnogo fragmenata carskih kipova.

⁵⁹ U Rabu do sada nisu otkriveni carski kipovi, ali su ipak otkrivene njihove baze s natpisima severske dinastije (N. CAMBI, 1991, 106).

⁶⁰ U Ninu je grupa oko Tiberija s već umrlim Augustom nađena još u XVIII. st. (N. CAMBI, 1991, 57, kat. br. 25, 26 sa slikama). Nedavno je nađena i palimpsest glava Nerve, usp. M. KOLEGA, 1992, 54 i d., tab. I-IV.

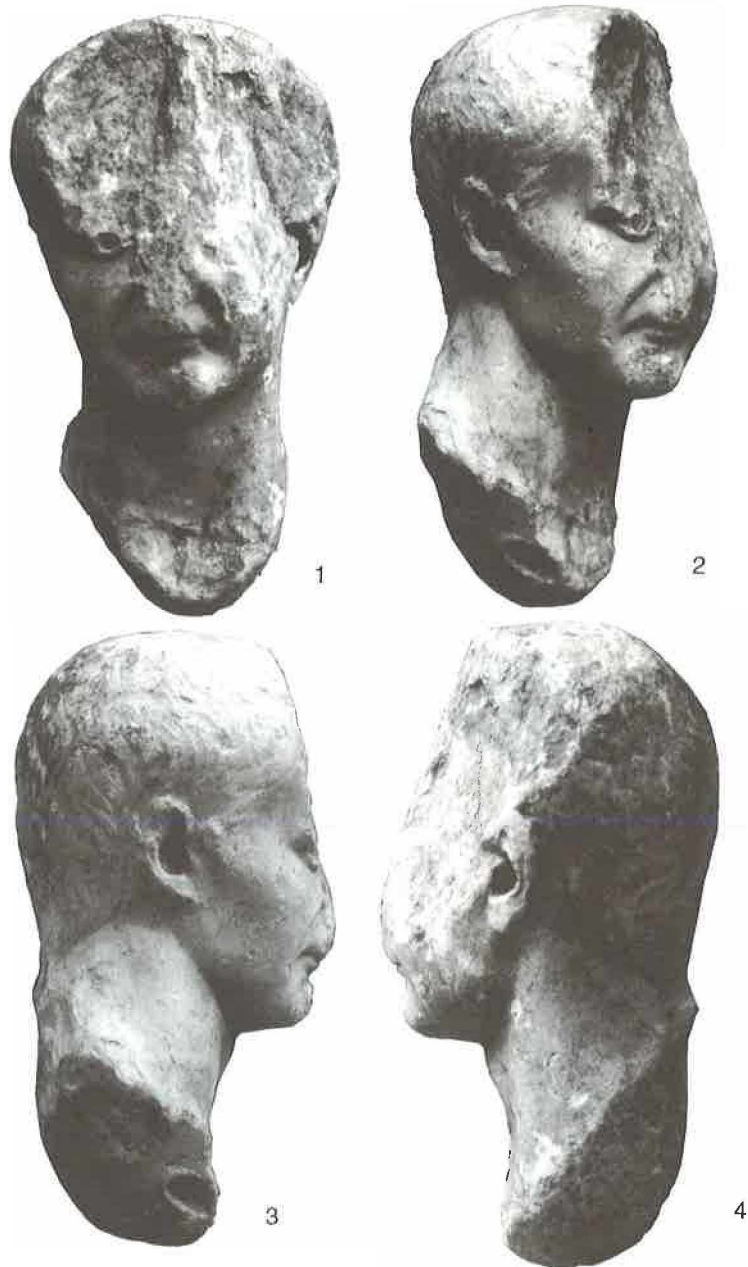
- FITTSCHEN, K. - ZANKER, P., 1985. - *Katalog der römischen Porträts in der Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom*, 1, Rim.
- GOTOVAC, V., 1991-92. - Antički žrtvenik s dva natpisa, *RFFZd*, 31(18).
- HAUSMANN, U., 1981. - Zur Typologie und Ideologie des Augustusportrats, *ANRW*, 12, 2, Berlin - New York.
- JOHANSEN, F., 1994. - *Catalogue of Roman Portraits*, 1, Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhagen (Ny Carlsberg Glyptotek), Copenhagen.
- KOLEGA, M., 1992. - Damnatio memoriae u rimskoj portretnoj umjetnosti: Domicijan/Nerva u Ninu, *Diadora*, 14.
- KREIKENBOM, D., 1992. - *Griechische und römische Kolossalporträts bis zum späten ersten Jahrhundert n. Chr.*, Berlin - New York.
- KUNCKEL, H., 1974. - *Der römische Genius*, Heidelberg.
- LULLIES, R., 1956. - *Griechische Plastik*, München.
- NOVAKOVIĆ, A., 1991. - Rimski car u Omišu, *Mosorska vila*, 1.
- RENDIĆ - MIOČEVIĆ, D., 1989. - Novi Dolabelin "terminacijski" natpis iz okolice Jablanca, *Iliri i antički svijet*, Split.
- RICHTER, G. M. A., 1984. - *The Portraits of the Greeks*, abridg. and rev. by R. R. Smith, Oxford.
- STICHEL, R. H. W., 1982. - *Die römische Kaiserstatue am Ausgang der Antike*, Roma.
- TRAVERSARI, G., 1968. - *Museo Archeologico di Venezia. I ritratti*, Roma.
- WEGNER, M., 1956. - Hadrian, Plotina, Marciana, Matidia, *Das römische Herrscherbild*, 2, 3, Berlin.
- WILKES, J. J., 1969. - *Dalmatia*, London.
- ZANKER, P., 1978. - *Studien zu den Augustus Porträts I. Der Actium-Typus*. Göttingen.

Nenad Cambi: SANCTUARY (AUGUSTEUM) IN ONEUM?

S u m m a r y

Long ago an inscription was discovered at the steep slopes over Omiš in Roman *Oneum*, formerly an Illyrian settlement. At first the inscription was not correctly interpreted and then forgotten. Not long after it was found again and well read. Rather big head of Emperor Tiberius was recently discovered close to it on the same site. Unfortunately the head was damaged on the forehead where the locks of hair had been put, after which the type of the emperor's portrait might have been determined. There are several reasons to assume that the portrait was made after 14 AD, the time when Tiberius became emperor. On the basis of comparison with some better preserved heads our portrait belongs to Berlin - Napoli - Sorrento type, which had been in use in late Augustan period and after it. Concerning the stylistic features the portrait shows mature classicism with insignificant stereotypes which were characteristic for the period. The head itself shows a rather rare detail, the central part of the eye (iris and pupil) must have been made of another material probably of glass paste.

The head of Tiberius must have stood in close relation with above mentioned inscription in honour of *divus* (dead) August and goddess Rome, which can be easily read on the front side of the inscription. In the rear of the inscription the *ara* in honour of *Genius*, is mentioned quite likely *loci* and most probably the dedication. Although both sides of the inscription aren't written in the same letters, they vary in depth and quality of gutters, we may suppose them as being made in short chronological distance. This inscription consequently establishes the fact that there was a sanctuary or some thing similar in *Oneum* in honour of August, Rome and *Genius /loci/* where the statue of Tiberius was placed too. The statue of August, the genus-founder of the Empire and Tiberius step-father should have certainly been there, and perhaps the statue of some other members of imperial family. The group was probably later, as it was the case, enlarged with other emperors. Let us hope the future research will support this hypothesis.

T. I. Omiš - glava Tiberija: en face (1), bočno (2), lijevi profil (3) i desni profil (4).

T. I. Omiš - the Head of Tiberius: front view (1), side view (2), left profile (3) and right profile (4).

T. II. Omiš - glava Tiberija: straga (1); natpis Rome i Augusta: sprijeda (2) i straga (3).

T. II. Omiš - the Head of Tiberius: back side (1); the inscriptions of Roma and August: front (2) and back side (3).